

Інна Щербіна
(Сімферополь)

ЕТНОМУЗИЧНА КУЛЬТУРА БОЛГАР УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано сучасні тенденції вивчення й збереження музичного фольклору болгар України в умовах глобалізації та інтеграції як етнокультурний процес прояву, самозбереження та формування етнічної самосвідомості й самовизначеності в поліетнічному середовищі проживання.

Ключові слова: глобалізація, етнос, культура, болгары України, фольклор, музика, пісня, танець, хоро.

The article is devoted to the modern trends of study and preservation of musical folklore of Bulgarians of Ukraine in the context of globalization as a process of ethno-cultural manifestations of self-preservation and formation of ethnic consciousness and identity in a multiethnic environment of residence.

Keywords: globalization, ethnicity, culture, the Bulgarians of Ukraine, folklore, music, song, dance, horo.

В статье анализируются современные тенденции изучения и сохранения музыкального фольклора болгар Украины в условиях глобализации как этнокультурный процесс проявления, самосохранения и формирования этнического самосознания и самоопределения в полиэтнической среде проживания.

Ключевые слова: глобализация, этнос, культура, болгары Украины, фольклор, музыка, песня, танец, хоро.

Процес руху людської думки від незнання до знання є пізнанням, в основі якого лежить відбиття і відтворення у свідомості людини об'єктивної дійсності з концепцією виживання, де сукупність суспільних та матеріальних умов є ґрунтом для популяції, продуктивної діяльності та духовного розвитку певного соціуму, етносу, міжетнічної спільноти, для творення родових культурних традицій, які за своїм функціональним призначенням мали в ідеалізованій умовній формі передавати свій життєвий досвід, що обумовило тенденцію вироблення свого модусу мислення – субстрату понятійних і рецепторних елементів, орієнтирів творчої діяльності середовища, який включає широкий спектр семантичних, структуротворчих параметрів: вибір ідеї (logos) сюжетів, репертуару, способів виконавства тощо. При цьому регіональний поділ, різні релігійні конфесії, міжетнічні зв'язки з часом сприяли дивергенції локальних середовищ і модусів мислення. Тому народні традиції, зокрема етномузичні, є цінною культурною спадщиною, важливим джерелом, вивчення і усвідомлення яких сприяє

збереженню етнічного генофонду та розвитку національної самобутньої культури народу.

Болгарська традиційна культура – явище складне і самобутнє. Її коріння сягають у глибину тисячоліть, а специфічні національні риси зумовлені історичними відносинами з сусідніми державами та довготривалою боротьбою за незалежність і є символом свободи, духовності і самодостатності. Вона в рудиментальній формі зберегла зашифровану інформацію щодо світобудови та місця в ньому людини, методів та способів укладання домовленостей між «чужими» світами на реальному та сакральному рівнях. Як своєрідний універсальний засіб комунікації між поколіннями, народна традиційна культура болгар протягом століть розвивалася, адаптувалася відповідно до соціальних умов існування, ретельно передаючи системно пов'язані між собою три ціннісні джерела – доетнічні (архетипні), етнічні і національні, таким чином зберігаючи генофонд життєвого досвіду та розкриваючи «Дух» нації [16, с. 246, 251]. Тому нині є актуальними етнологічні дослідження сучасної народної традиційної етномузичної

пісенно-танцювальної культури болгар у контексті культурогенезу.

Археологічні пам'ятки періоду VII–IV тис. до н. е., знайдені в некрополях м. Варни та с-ща Дуранкулак (Болгарія), свідчать, що сільськогосподарська культура «цивілізації Варна» мала високий ступінь розвитку технологій. Відсутність бойової зброї серед артефактів зазначеного культурного шару [5] дає підставу висунути гіпотезу, що в той час функціонувала така законодавча, звичаєво-правова система та механізми врегулювання конфліктних ситуацій між сусідами мирним шляхом, які дозволяли підтримувати порядок і спокій у державі та поза її межами. Можна припустити, що цей досвід домовленостей між «чужими світами» передавався й використовувався на різних рівнях свого призначення протягом тисячоліть і зберігся донині в рудиментарній формі традиційного застілля та виконання хоро. Зокрема, ворожіння, жертвоприношення богам, пошанування предків, благословення батьками молоді, існування певного терміну в часі між укладаннями договорів, фракійський культ Діонісія та традиція виконання хоро, на думку Платона та Геродота, уже в V ст. до н. е. були остаточно сформовані як складові законодавчо-правової обрядової системи, які ретельно зберігалися й дозволяли підтримувати мир та порядок у суспільстві тощо [4, с. 38–65; 11, с. 4, 107, 304, 359, 453, 497, 554].

Культурні здобутки стародавньої фракійської цивілізації й нині цікаві своєю збереженою обрядовістю та міфологічними героями, такими, як Музи й Орфей, демонструючи віру в чотири основні космічні стихії – Повітря, Земля, Вода, Вогонь – і культ Сонця та Великої богині-матері, який і донині можна спостерігати в Страндже та Родопах в автентичній формі функціонування обрядів, таких, як кукери та нестинарство [3, с. 6–7]. У місцях компактного проживання болгар, зокрема в Північному Причорномор'ї та Приазов'ї, і нині в пасивній побутовій формі під час застілля функціонують ледве впізнавані складові культури Діонісія та традиція виконання хоро. Хоча усвідомлення первинного сакрального значення обрядово-ритуальних традицій застілля у сучасних носіїв болгарської народної традиції втрачено, їх традиційне виконання

й нині дає можливість отримати прогнозований позитивний результат на соціальному рівні – природно знайти спільну мову, налагодити й розвинути дружелюбні стосунки, укласти домовленість та вирішити окреслені проблеми, сформувані позитивні емоції, насолоду від спілкування тощо.

Важливим в етнокультурному становленні болгар є також період утворення у VII ст. на території Мезії й Дакії (нині південно-східна частина Болгарії) першої незалежної Болгарської держави на чолі з кочовиком Аспарухом, сином болгарського хана Курбата, який з часом відвоював у Візантії й Македонію (IX ст.). Асимілювання тюркського народу азійського походження з місцевим населенням, зокрема зі слов'янами, фракійцями та македонцями, віддзеркалилося у формуванні традиційної етнокультури болгар. Наприклад, жорсткі кроки, сміливі рухи в танцювальній культурі [3, с. 7] та багатство мелізматики в болгарському музичному фольклорі вважається ознакою східного впливу проболгарських (тюрксько-азійських) музичних пісенно-танцювальних традицій, а не наслідком часів турецького панування [9, с. 6–7].

Процеси переселення мали певний вплив на розвиток традиційної культури та формування модусу мислення болгар різних регіонів України. Головним чином спостерігається тенденція збереження та консервації складових традицій попереднього мешкання та розвиток більшої толерантності в побуті [2; 14]. Нині, згідно з традиціями застілля, болгар Півдня України починають спів з гайдуцьких пісень, присвячених героїчній боротьбі народних месників з іновірцями та турками. Потім виконують балади про тяжку жіночу долю у полоні та лише опісля затягують веселі пісні, поступово переходячи до масового виконання хоро. Увесь цей музичний фольклор, раннього та пізнього походження, був утворений на місцях попереднього мешкання й привезений з прабатьківщини – Стари-Плавини [8, с. 144]. Проте сусідство з іншими культурами зумовило утворення самобутніх рис та специфічної стилістики, притаманних лише тому чи іншому осередку, зокрема превалювання гетерофонії чи багатоголосся у традиційній співочій культурі бессарабських та таврійських болгар, що відповідно потребує сучасних комплексних етно-

культурологічних наукових досліджень з залученням суміжних наук, таких, як історія, лінгвістика, етнологія та ін.

Етнічна культура в Україні цілеспрямовано руйнувалася, особливо прискорено в часи масових репресій, не лише проти болгарського населення, штучного голодомору та депортації наприкінці 30-х та 40-х років ХХ ст. У місцях компактного проживання, зокрема в Причорномор'ї та Приазов'ї, болгарський народ понад усе намагався зберегти свої традиції. В інших, нечисельних болгарських осередках України, лише поодинокі носії традиційної культури можуть передати свої спогади та знання, переважно з кулінарного та прикладного мистецтва, які залишилися в пам'яті. Відродження болгарської національної культури в Україні відбувається головню за рахунок ознайомлення з науковими дослідженнями традиції болгар, репродуктивної академічної освіти, аматорської та професійної художньої творчості, просвітницької діяльності болгаристів [14].

Описи музично-обрядових традицій болгар численні й різноманітні. Про традиційні старовинні болгарські святкування, які супроводжувалися свирнями, гайдами, типанами, антифонами хора, великденськими, Лазарськими, коледними, хороводними, ігровими та іншими піснями, повідомляють літописці IX ст., римський представник X ст. Єпископ Петро Солінат, візантійський науковець XIV ст. Нікофор Григораса, монастирські й церковні стінописи (наприклад, при церкві «Різдво Христове» у с. Арбанасі Велико-тирнівської XVI ст.), німецький учений і дипломат у Царгороді XVI ст. професор Стефан Герлах, чужинці й болгари XVIII–XIX ст., такі, як граф д'Отрив, Огюст Дозон, Фелик Каниц, Е. Водозова, К. Махан, брати Мелодінови та ін. [3, с. 9–10]. До польових і архівних матеріалів болгарського фольклору дослідницький інтерес виявляли історики, лінгвісти, мистецтвознавці, фольклористи, зокрема І. Срезневський, П. Сокальський, М. Сумцов, О. Потєбня, О. Шульговський, Ф. Колесса, К. Квітка, С. Джуджев, А. Варбанский, Д. Христов, Д. Державін, В. Стоїн, М. Гайдай, Х. Обрешкова, П. Панова, Р. Карцарова, О. Правдюк, С. Грица, М. Михайлов, Б. Цонев та ін. Вони внесли вагомий вне-

сок у розвиток болгаристики, розглядаючи окремі аспекти музичного фольклору. Було виявлено, що в музичному фольклорі й нині збереглися рудименти фракійського, проболгарського, македонського та слов'янського походження; асимільовані залишки сусідніх чужорідних стародавніх культур: еллінської, римської, візантійської та турецької; етапи становлення і способи організації обрядово-правового культурного простору болгарської нації; засоби боротьби болгарської нації проти поневолення, майже для всіх жанрів болгарської народної пісні притаманна широка, залівчаста співучість, розпівування одного складу слова на декілька звуків, діатонічність та нелюбов до хроматизмів [9, с. 6; 16, с. 252]. В оригінальних складних метрах, таких, як 9/16, 13/16, 17/16, виникають подовжені звуки, що контрастують зі звичайними і надають болгарській пісні особливої ритмічної малювничості. Метроритм, у поєднанні з іншими виражальними засобами музики, набуває здатності відбивати дійсність, життєві та музично-побутові явища, сприяти створенню різних типів руху в межах утворення, так званих неправильних тактів. Цікаве складне сполучення в одному такті дводольного і тридольного метру за метроритмом 7/16 спостерігається у звичаєво-обрядовому болгарському танці «Речениця», який виконується у спокійному темпі, та національному бурхливому танці «Пайдушко» з метроритмом 5/16 у дуже швидкому жвавому темпі. Але болгарська музика знає чимало танців, пісень за простим метром, таких, як весняний «Танець з трояндами», який виконують під час цвітіння троянд дівчата в безперервному чергуванні розміру на 3/8, що є типовим для лірики. А юнаки демонструють свою силу, енергію, оптимістичний настрій під час виконання швидкого танцю «Шопське хоро» на 2/4 [16, с. 247].

Аналіз наукових видань та навчальних посібників [2; 3; 5; 7–9; 14; 15], дають підставу стверджувати, що в музичному фольклорі найбільше збереглися й активно функціонують у пасивно-побутовій формі болгарські хора, у яких і нині присутня архаїка в музично-поетичному тексті. Про це свідчить звуковисотна вербаліка, яка складається зі спеціальних семантичних кодів, що визначають сутність певних ритуальних дій і модус мислення

виконавців; жорстка силабіко-тонічна віршотворена акцентуація у взаємодії з музичними фразами, які побудовані з кварто-квінтових угруповань та тоно-полутонових ланцюжків з малим амбітусом, утворюючи найпростіші гетерометричні стопи. Такі звукоутворення виконують функцію «сигналу» до початку дії і задають загальний настрій магічного ритуалу, а відхилення від нейтральної терції до великої / малої, віддзеркалює ставлення виконавця до обрядової дії, його світогляд, ставлення до життя і навколишнього середовища [2, с. 359–363].

Проте існують ансамблеві й індивідуальні танці, хоро та леси, від пісенного тексту яких лишилися лише інструментальний супровід та назва, або мають потребу в реконструкції структурних елементів виконання, таких, як склад виконавців; різновиди танцювальних рухів; сезонний або добовий час виконання; зовнішня форма тощо. Це видається можливим, якщо феномен болгарського «хоро» досліджувати не лише як синкретичний вид мистецтва, а як певну систему сакральних дій, яка мала допомогти підтримувати порядок у житті людини, спираючись на результати наукових досліджень, зокрема артефактів «цивілізації Варна» та скіфської культури, міфології, староболгарського календаря та його християнської інтерпретації, використовуючи методологію і парадигми Джйотише в напрямі Платонівського розуміння хора як системної методи пізнання людини у Всесвіті, виходячи з подоб та образів у контексті співвідношення та взаємодії «чужих світів» [1; 4–6; 10–13].

Болгарське «хоро» (у множині «хора») має дуже стародавнє походження і вже використовується як дуже складний, синкретичний сакральний термін «хора» у ведичній літературі Джаіміні й Парашара і означає: здатність людини читати долю; період між сходом сонця, тобто 24 години; денну (повелитель дня – Сонце) або нічну (керівниця ночі та зірок – Луна) половину доби, південну чи північну половину зодіаку, у суспільстві – жіноче та чоловіче; сонцестояння та рівнодення; проміжок часу; годину або півгодини; місце часу; якість часу, яка обумовлює певні жертвоприношення, обов'язки та церемонії; час спілкування з богами, напівбогами та померлими предками; настанови, які до-

зволяють корегувати рівень страждань та задоволень, запрограмованих долею; управління часом та визначення часу; керівництво місцем; чакру чи зодіакальний дім, який окреслює питання матеріального добробуту тощо [1; 13]. Саме закодована сакральна семантика, архаїчний архетип та модус мислення етносу на рівні підсвідомості природно примусили дослідників традиційної культури розмежувати, систематизувати та класифікувати «музичний» та «пластичний» фольклор за зовнішньою формою, організацією та складом виконавців, жанрами та видами тощо, розгрупувавши, наприклад, традиційне народне танцювальне мистецтво на хоро, леси, ансамблеві й індивідуальні танці розрізняючи їх:

- за складом виконавців: чоловічі, жіночі та мішані;
- за видом музичного супроводу: вокальний або інструментальний (гусла, свирка, цафара, даул, тарам бука та ін.);
- за складністю рухів: прості і складні;
- за тактовим розміром, метроритмічною будовою мелодики;
- за сезоном виконанням: весняні, літні, осінні та зимові;
- за часом виконання: денні або вечірні;
- за святами та карнавальними грищами: кукери, сурвакари, джамалії...;
- за звичаями та обрядами: ладуване, Трифон Зарезан, буенец, Еньова буля, нестинарство та ін.;
- за зовнішньою формою: наприклад водени (розімкнені) хората та лесите, які зазвичай мають форму півкола з початком і кінцем, та зімкнені хората та лесите, які зазвичай мають форму кола [3, с. 14–18].

Було зроблено припущення, що інструментальний супровід – це залишок давньої пісні, від поетичного тексту якої у пам'яті носіїв традиції залишилася лише назва. Дослідники болгарського музичного, пісенно-танцювального фольклору вважають, що самотність і специфічність виконавського стилю виявляється не лише за рахунок варіативності музичної інтерпретації, діалектичного вислову поетичного тексту, зовнішнього прояву рухів людського тіла та різнобарвності художніх форм, але й специфічним наповненням, методом тлумачення, почерком подачі музичної пісенно-танцювально-рухової інформації залежно від епохи та місцевих традицій, що природно зумовило

досліджувати болгарський фольклор за регіональними особливостями, де в основу було покладено групування за такими етнографічними областями сучасної Болгарії: Тракійська, Родопська, Пиринська, Шопська, Северняшка і Добружанська [2; 3; 16]. Наприклад, у Тракійській етнографічній області для західної музичної пісенно-танцювальної традиційної культури характерна широта та легкість у танцювальних рухах, так щоб швидкі та повільні танці наздоганялися жіночим співом або супроводжувалися музичним інструментом, таким, як кавал, гедулка, гайдата, тепан. У Східній Фракії танці, як правило, поділяються на дві частини – повільну і швидку в дво-, рідше в дев'ятидольному розмірах. Вони насичені складними танцювальними рухами між якими, по команді, виконуються перехідні «трополи», які в жінок найчастіше замінюються присядками. У чоловіків танці мають більш змагальний характер і насичені такими рухами, як стукіт, опустившись навпочіпки або стоячи на колінах тощо. У Страджах розповсюджене виконання Ярешката, Чорбаджийската, Хуркината, Бонината та інших хората, для яких характерні ширші й легші танцювальні рухи з превалюванням пісенного супроводу в таких розмірах, як 2/4, 5/16, 7/16, 9/16, пов'язаного переважно з якимось релігійним ритуалом. Родопська пісенно-танцювальна культура зберегла численні хоро шлюбного функціонального навантаження з превалюванням розмірів 2/4, 5/8, 7/8, 8/8, 9/8 з характерним одноголосним співом та інструментальним супроводом на гайді та кабі. Інші інструменти майже не трапляються. Проте гедулка (кемане), дюдюк, двоянка, кавал досить часто використовують чоловіки в Пирині, а танцювальні рухи наповнені кроками-човганням з низьким підйомом стоп ніг з чисельними пружними й низькими стрибками. При цьому зурна і тюпан, гайда і тамбура, тепана і тампето (дааре) зазвичай озвучують коледні, русальні та інші обрядові дії, чоловічі танці супроводжуються жіночим співом та грою на тамбурі, а жіночі хоро переважно виконують під пісню [3, с. 17–24]. Нині ми не можемо окреслити чіткої межі між ними з погляду взаємовпливу художньо-творчої музично-танцювальної діяльності, особливо стосовно перехідних форм або дуже схожих

за видом та стильовою технікою виконання. Зрозумілішою є тенденція розвитку, консервації чи занепаду тієї чи іншої складової традиційної культури. За цими вже регіонально означеними стилістичними особливостями можна дослідити, яких форм набула музична пісенно-танцювальна традиція свого попереднього мешкання у переселенців за межами історичної батьківщини, зокрема в місцях компактного проживання бессарабських та таврійських болгар Південного Причорномор'я та Приазов'я в Україні. Тому й нині неабияке значення мають сучасні етнографічні експедиції, які організуються для збору та обробки болгарського національного традиційної художньої творчості. Видання «Бібліотеки Художньої самодіяльності і танцювального мистецтва» репрезентує зафіксований музичний фольклор та розглядає теоретичні, методичні та інші питання у галузі болгарської традиційної народної творчості, а школа «Родолюбіє» активно спеціалізується на пошуку народних талантів. У дитячих садках, школах та навчальних закладах болгар України активно розучуються народні пісні, танці, ігри, гатанки, разговорки, броялки тощо [2; 3; 5; 7; 8; 9; 14; 15]. Для опанування традиційного болгарського мистецтва в болгарські школи та навчальні заклади України залучаються спеціалісти з Болгарії. Однак така тенденція збереження традиційного фольклору поступово призводить до певної стандартизації та академізації художньо-творчої традиції, нівелюючи місцеві особливості, й одночасно сприяє феномену широкого використання народного пісенно-танцювального матеріалу на сімейних, корпоративних та масових святах сучасними МСІ й діджеями на дискотеках тощо.

Нині болгарська музична пісенно-танцювальна традиційна культура є дуже важливою складовою духовного життя болгарського народу. Її активно збирають і зберігають в архівній, друкованій та пасивно-побутовій формі; вивчають учені, педагоги, просвітителі, діячі мистецтва і любителі народної творчості; використовують як дидактичний матеріал у навчальному процесі та як тематичне джерело авторської оригінальної творчості композиторів, співаків, художників, письменників, хореографів; виконують у театрах, філармоніях, на

концертних майданчиках, фестивалях і святах, традиційно в пасивно-побутовій формі функціонування професіонали, аматори і носії традиції. Дійсно, що усвідомлення, первинне осмислення і розуміння сакрального функціонального призначення автентичного наповнення музичної, танцювально-пісенної народної скарбниці втрачено, але виконують ці архаїчні художні твори з метою отримання духовної насолоди.

Література

1. Maharshi Parasara's Brihat Parasara Hora Sastra. T. 1 / Махариши Парашара ; перевод с Санскрита : Гириш Чанд Шарма; перевод с англ. : Антона Кузнецова. – М. : «Ведаврата», 2009. – 480 с. – (На русском языке).
2. Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали. – О. ; Велико Търново. – 2009. – Т. 10. – 420 с.
3. Въларов С. Български народни хоро. Учебник за студентите от ВИО «Г. Димитров» / С. Д. Въларов. Ред. К. Маджарова. – Трето преработено издание – София : Медицина и физкултура, 1988. – 217 с.
4. Геродот из Галикарнасу. Скифія. Най-давниший опис України з V століття перед Христом / Геродот; передм. Ю. М. Хорунжого, О. Домбровського. – К. : Довіра, 1992. – 72 с.
5. Димитров П. Черно море, Потопът и древните митове [Електронний ресурс] / Петко Димитров, Димитър Димитров / Petko Dimitrov, Dimitar Dimitrov The Black Sea, the Flood and Ancient Myths: онлайн книга на сайте Института океанологии Болгарской Академии Наук. – Режим доступу : www.io-bas.bg/noahproject/.
6. Добрев П. Древний болгарский календар [Електронний ресурс] / Петр Добрев. – Режим доступу : <http://www.sarakt.org/calendar>.
7. Извор на красота и родолюбие. Народно творчество в детските градини и в началното училище / Съставители И. Койнаков, Р. Казарова. – София : Просвіта, 1994. – 206 с.
8. Митков В. В. Традиционна кухня болгар Южной Украины / В. В. Митков. – Запорожье : Интер-М, 2011. – 160 с.
9. Михайлов М. Болгарська музична культура / М. Михайлов ; ред. Л. Височинська, М. Хлівецька. – К. : Радянська Україна, 1963. – 48 с.
10. Платон. Сочинения : в 3 т. / Платон ; перевод С. С. Аверинцева. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3 (1). – 459 с.
11. Платон. Труды. / Платон ; перевод С. С. Аверинцева. – М. : Мысль, 1971. – 566 с.
12. Прашков Л. Манастирите в България / Любен Прашков, Елка Бакалова, Стефан Бояджие. – София : Спектър, 1992. – 456 с.
13. Санджай Ратх. Трудность ведической астрологии – определение времени событий / Санджай Ратх ; перевод с англ. : А. Ткачева. – Нью-Дели: САГАР, 1998. – 227 с.
14. XII міжнародна конференція «Българите в Северното Причерноморие». Програма. – Судак, 2011. – 12 с.
15. Христов Д. Теоретические основы болгарской народной музыки. Метрика, ритмика, ладовые и гармонические особенности / Д. Христов ; ред. Е. Гордеев. – М. : Госмузиздат, 1959. – 64 с.
16. Щербина І. В. Хора, як невід'ємна складова сучасної етнокультури болгарського народу / І. В. Щербина // Традиційна культура в умовах глобалізації. Род. субкультура і обрядовість. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (24–25 жовтня) 2009 р. – Х. : Хоунт, 2009. – С. 245–254.